

Sociale weerbaarheid bij kinderen en jongeren versterken. De keuze voor een fundamentele aanpak.

Gie Deboutte

‘Als kinderen klein zijn, moet je ze diepe wortels geven.
Als ze groter worden... vleugels.’

Indisch gezegde

Project ‘Sociale Weerbaarheid Jongeren’

De afdeling ‘Veiligheid en Preventie’ van het ministerie van Binnenlandse Zaken organiseerde eind juni 2009 de studiedag ‘Sociale weerbaarheid bij kinderen en jongeren’. Een visietekst verduidelijkt dat het doel van dit project erin bestaat het aantal geweldincidenten waarbij kinderen of jongeren betrokken zijn te helpen terugdringen. Dat er voor gekozen wordt om dit doel via scholen en hun omgeving te realiseren, zal weinigen verbazen. De tekst vermeldt twee bijzondere aandachtspunten. Het aanbod aan methodieken, initiatieven en materialen mist coherentie. Daarnaast blijft (te) onduidelijk welke acties, methodieken of materialen ‘hun werk doen’. Wie zich inspant om de sociale weerbaarheid van kinderen en jongeren te vergroten zal weinig moeite hebben om die twee punten te onderschrijven.

Eigen invalshoek

Omwille van mijn vertrouwdheid met het dubbelthema pesten en geweld op school (zie www.pesteningeweldopschool.be en www.vista-europe.org) werd me gevraagd een bijdrage te leveren aan hoger genoemde studiedag. Die bijdrage steunt op een combinatie van wetenschappelijke inzichten en praktijkervaring (terreinkennis en ervaring met bepaalde methodieken en werkvormen) en wil beleidsmakers, onderzoekers en veldwerkers inspireren en oriënteren. Uiteindelijk is het de bedoeling dat hun initiatieven en acties nog meer zouden bijdragen tot het creëren van een samenleving waarin kinderen en jongeren zich goed, veilig en verbonden voelen. De onderliggende gedachte is dat jongeren zich in die omgeving (meer) respectvol, weerbaar en verantwoordelijk zullen (kunnen en willen) opstellen.

Deze reflectieoefening gaat uit van een integrale, ecologische kijk¹. Stilstaan bij de gewenste of verhoopde sociale attitudes van kinderen en jongeren betekent dat er tegelijkertijd rekening moet

¹ Cf. Deboutte, G. (2009), *Pesten en geweld op school. Handreiking voor een daadkrachtig schoolbeleid*. E-publicatie in opdracht van Vlaams minister van onderwijs, F. Vandenbroucke. Zie:

worden gehouden met de jongelui zelf maar ook naar hun nabije en bredere omgeving (thuis, klas & school, buurt, samenleving). De combinatie van persoonsgerichte en structurele maatregelen staat borg voor een meer duurzaam resultaat. De aanpak is in dat geval veel fundamenteeler omdat er wordt ingespeeld op (het samenspel tussen) diverse oorzaken. Op die manier vermijdt men de valkuil van symptoombestrijding en verliest men zich evenmin in een teveel aan losse, onafhankelijke initiatieven.

Jongeren – school - samenleving

Drie referentiepunten bepalen de contouren van deze gedachteoefening. Vooreerst zijn er 'de jongeren', want uiteindelijk is om hun sociale weerbaarheid is het ons te doen. Joeri is een van hen. Hij werd als achtjarige doorverwezen naar een school voor buitengewoon onderwijs wegens 'onhandelbaar en agressief'. Joeri vertaalde zijn faalangst systematisch in brutale, ongecontroleerde agressie. Meester Philippe (h)erkende Joeri's faalangst en leerde hem zijn agressie-impuls beheersen. Wat zijn zelfvertrouwen en zijn weerbaarheid ten goede kwam. Jorn is blinde scholier van zeventien. Zijn medeleerlingen betrokken hem bij het schooltoneel. Het stuk werd voor hem gedeeltelijk herschreven en aangepast. En ja, zijn debuut mocht er zijn. Karin is nu zevenentwintig. In het derde en vierde jaar secundair liepen de pesterijen zo hoog op en dat ze in de psychiatrie verzeilde. Wanhopig sprong ze uit een raam. Ze overleefde die sprong maar moet nu leven met de gevolgen. Sofie, ten slotte, is een leerling van het derde middelbaar. Ze weet dat haar beste vriendin kampt met een ernstig eetprobleem. Het heeft maanden geduurd vooraleer ze de moed vond om het hierover te hebben met haar klassenleraar. Gelukkig dat zij heel tactvol reageerde.

Bij elk van deze anekdotes is het thema 'sociale weerbaarheid' aan de orde. Keer op keer gaat het om jongeren die te maken krijgen met een hindernis of een uitdaging op hun levenspad. Hoe dan ook moet er een sprong worden gemaakt. Het valt op dat de (school)omgeving hier telkens een belangrijke rol in speelt.

Vandaar dat 'de school' het tweede referentiepunt vormt. Hiermee bedoelen we de school leer-, werk- en ontmoetingsplaats, dit wil zeggen een ruimte waarin jong en oud dagelijks met elkaar te maken krijgen. Het onderwijsgebeuren mag dan centraal staan, toch is deze 'mini-samenleving' bovenal een sociaal oefenveld. Dé plaats bij uitstek om sociale vaardigheden en sociale weerbaarheid op te bouwen. Leerkrachten en opvoeders bewegen zich voortdurend op de as tussen sturen-controleren en verantwoordelijkheid geven-autonomie verlenen en kijken er meestal op toe dat elk kind en elke jongere zich goed en veilig kan voelen.

Het derde en laatste referentiepunt is 'onze samenleving'. Het valt op dat die samenleving aan complexiteit heeft gewonnen en gekenmerkt wordt door ontwikkelingen die elkaar razendsnel opvolgen. Terwijl de wereld kleiner wordt neemt de vervreemding toe. Wat voor een boeiend en uitdagend is, is voor de ander beangstigend. De roep om veiligheid en controle (in vele opzichten) klinkt luider op het ogenblik dat de (ogenschijnlijke?) vrijheid haar hoogtepunt heeft bereikt.

Als we werk willen maken van de sociale weerbaarheid van kinderen en jongeren zullen we alleszins goed moeten nadenken over het hoe, wat en waarom van onze keuzes. Binnen welk breder maatschappelijk project plaatsen we dit streven? Waar mikken we op? Wat verlangen we van scholen? Blijven we trouw aan de pijlers van onze samenleving? Kortom, we moeten blijven expliciteren wat we verstaan onder ‘wenselijke preventie’² om er onze antwoorden op af te stemmen.

Sociale weerbaarheid

In de visietekst van het Project Sociale Weerbaarheid Jongeren wordt gesteld dat jongeren sociaal weerbaar zijn als het hen lukt ‘om op een passende manier op te komen voor zichzelf’³. Hoewel deze omschrijving geldt voor alle jongeren komt het er op aan die jongeren te bereiken wiens veerkracht en weerbaarheid het meest onder druk is komen staan. Bij de groep van kwetsbare jongeren treffen we onder meer de slachtoffers aan van geweldincidenten. Maar ook de kwetsende jongeren (daders en daders/slachtoffers) maken er deel van uit, al was het maar omdat hun manier van zich verweren vormen aanneemt die ontoelaatbaar zijn. Als derde ‘deelgroep’ zijn er de talrijke jongeren die weet hebben van incidenten en die verondersteld worden mondig genoeg te zijn om ‘gepast’ te reageren maar die dat zelden of nooit doen.

‘Gepast’??

Het streven om jongeren op een passende manier sociaal weerbaar te laten zijn, behoeft wat meer uitleg. Wat wordt er bedoeld met ‘op een passende manier’ opkomen voor zichzelf?

Het lijkt weinig waarschijnlijk en alleszins niet wenselijk dat hiermee bedoeld wordt dat kinderen en jongeren zonder meer verondersteld worden om zich braaf en gehoorzaam te gedragen. De waarden, normen en gedragsregels die hen worden aangereikt zijn in dat geval niet meer of minder dan een – soms heel subtiel aangebracht – keurslijf. Wie niet in het rijtje loopt, krijgt een berisping of een straf. En wie zich rebels of kwaadmoedig blijft gedragen, vliegt er uit.

Voor anderen betekent ‘gepast opkomen voor zichzelf’ dat onze jongelui zich vooral niet mogen laten doen. Desnoods moeten ze - letterlijk - terugvechten. Hier krijgen kinderen of jongeren dus de boodschap dat ze zich fysiek, verbaal of op een andere manier nadrukkelijk moeten verweren. Slagen ze hier niet in, dan is dat enkel te wijten aan hun eigen slappe houding en moeten ze hoognodig naar de karate-, judo- of bokstraining of zou een training in grof taalgebruik volstaan?

Dat beide standpunten vloeken met de streefdoelen van ons Vlaamse onderwijs, is een open deur intrappen. De eindtermen en ontwikkelingsdoelen⁴ stellen heel andere waarden voorop. Het komt er vooral op aan dat kinderen en jongeren zich gezond assertief weten te gedragen. Wat betekent

² Meer uitleg over het begrip wenselijke preventie in: Vettenburg, N. et al (2007) *Wenselijke preventie stap voor stap?* Antwerpen/Apeldoorn: Garant Uitgevers.

³ Cf. Visietekst van het ‘Project Sociale Weerbaarheid Jongeren’, Ministerie van Binnenlandse Zaken.

⁴ Alle decreten over eindtermen en ontwikkelingsdoelen zijn terug te vinden op <http://www.ond.vlaanderen.be/dvo/>.

dat ze zich, ook in lastige situaties, op een kordate, zelfbewuste en geweldloze manier staande kunnen houden. Wat getuigt van verantwoordelijkheid ten aanzien van zichzelf, anderen en hun omgeving.

Een aan te leren houding

Verantwoordelijk en respectvol opkomen voor de eigen persoon is iets wat jonge mensen geleidelijk aan leren⁵. Geweldloos weerbaar zijn is niet iets wat kinderen spontaan doen omdat ze het van bij de geboorte hebben meegekregen. Neen, kinderen hebben hiervoor gidsen nodig. Opvoeders, dus, die hen aanleren en voorleven hoe ze dit kunnen doen. Al gauw hebben ze nood aan een informele (speelterrein in de buurt, jeugdbeweging, speelpleinen) of formele oefenruimte (lessen sociale vaardigheden of leefsleutels op school; kringgesprekken; conflictbemiddeling bij ruzies op de speelplaats) om zich de nodige vaardigheden te kunnen eigen maken. Het moet bovendien kunnen dat kinderen en jongeren ook hier al eens in de fout mogen gaan. Niet omdat we die fouten gemakshalve door de vingers willen zien maar wel omdat het om een complex en moeilijk leerproces gaat. Net zomin als een kind meteen feilloos kan fietsen, net zomin lukt het om meteen alle sociale vaardigheden te beheersen. Het recht om te mogen falen mag zeker in deze context niet uit het oog worden verloren.

Stimulerende leeromgeving met betrokken opvoeders

Om er voor te zorgen dat kinderen en jongeren zich van binnenuit weerbaar en respectvol zouden gedragen, zijn er 'leercondities' nodig toelaten hierin te groeien. Het streefdoel is niet om hun gedrag bij te schaven – wat van oppervlakkigheid zou getuigen – maar er voor te zorgen dat zich in hen een basishouding ontwikkelt die getuigt van weerbaarheid, verantwoordelijkheid en respect.

Refererend naar de visie van het ervaringsgericht onderwijs (prof. Ferre Laevers, Expertisecentrum ErvaringsGericht Onderwijs, KULeuven) betekent dat dit werk moet worden gemaakt van leercondities waarin kinderen en jongeren optimale *betrokkenheid* ervaren, zich goed in hun vel voelen (*welbevinden*) en zich op een of andere manier verbonden weten met zichzelf, de anderen, de materiële omgeving, de samenleving/groep en/of het levensgeheel/de natuur (*verbondenheid*).

In die uitdagende of stimulerende leer-, werk- en levensomgeving zijn het de leraren en opvoeders die het verschil helpen maken. Zij zijn niet enkel begaan met het organiseren en in gang zetten van leerrijke processen (didactiek) maar zetten vooral hun pedagogische bekwaamheid in om er voor te zorgen dat leerlingen hun potentieel ontwikkelen. Hun eigen vakbekwaamheid speelt hierbij een grote rol. Maar om jongeren sociaal weerbaar worden er bijkomende troeven uitgespeeld zoals (a) een positief, waarderende basishouding, (b) het investeren in persoonlijke aandacht voor elke leerling, (c) het stimuleren van inspraak, zelfsturing en probleemoplossende vaardigheden en (d) het benoemen en (doen) naleven van redelijke en duidelijke grenzen. Leerkrachten die zich kunnen inleven in het denken, voelen, willen en doen van leerlingen krijgen sneller inzage in de binnenkant van hun leerlingen. Dan wordt het iets makkelijker om na te gaan met welke noden, vragen en

⁵ Cf. de stadia van sociaal-emotionele ontwikkeling zoals ze in kaart werden gebracht door J. Lövinger. Zie hiervoor G. Deboutte (2009), o.c., pag???

frustraties zij rondlopen of welke elementen hun veerkracht en sociale weerbaarheid in de weg staan, dan wel vooruit helpen.

Ondersteund door een krachtig, uitgebalanceerd beleid

Die stimulerende leer- en leefomgeving wordt niet enkel gedragen door bekwame, sterke en betrokken leerkrachten/opvoeders. Hun functioneren hangt nauw samen met kracht en sterkte van het schoolbeleid. Is er een duidelijke visie? Is er een strategisch schoolwerkplan? Vertaalt de visie zich in duidelijke, haalbare doelen? Worden visie en schoolwerkplan gedragen door het team van leerkrachten en opvoeders? Hoe groot is het draagvlak bij leerlingen en ouders? Wordt die visie vertaald in het nascholingsbeleid? Drukt ze zich uit in de infrastructuur en toerusting van de school? Is ze herkenbaar aanwezig in het gevoerde personeelsbeleid en in de uitbouw van de zorgstructuur? Getuigt de schoolcultuur van de waarden en idealen die werden uitgeschreven?

Inzetten op de sociale weerbaarheid, veerkracht en verantwoordelijkheid van jongeren veronderstelt een uitgebalanceerd beleid met aandacht voor persoonsgerichte en structuurversterkende maatregelen of acties. De krachtdadigheid en impact van het beleid wordt groter wanneer men er in slaagt vier actieniveaus met elkaar te verbinden. Deze vier niveaus zijn terug te vinden in de preventiepiramide van J. Deklerck.

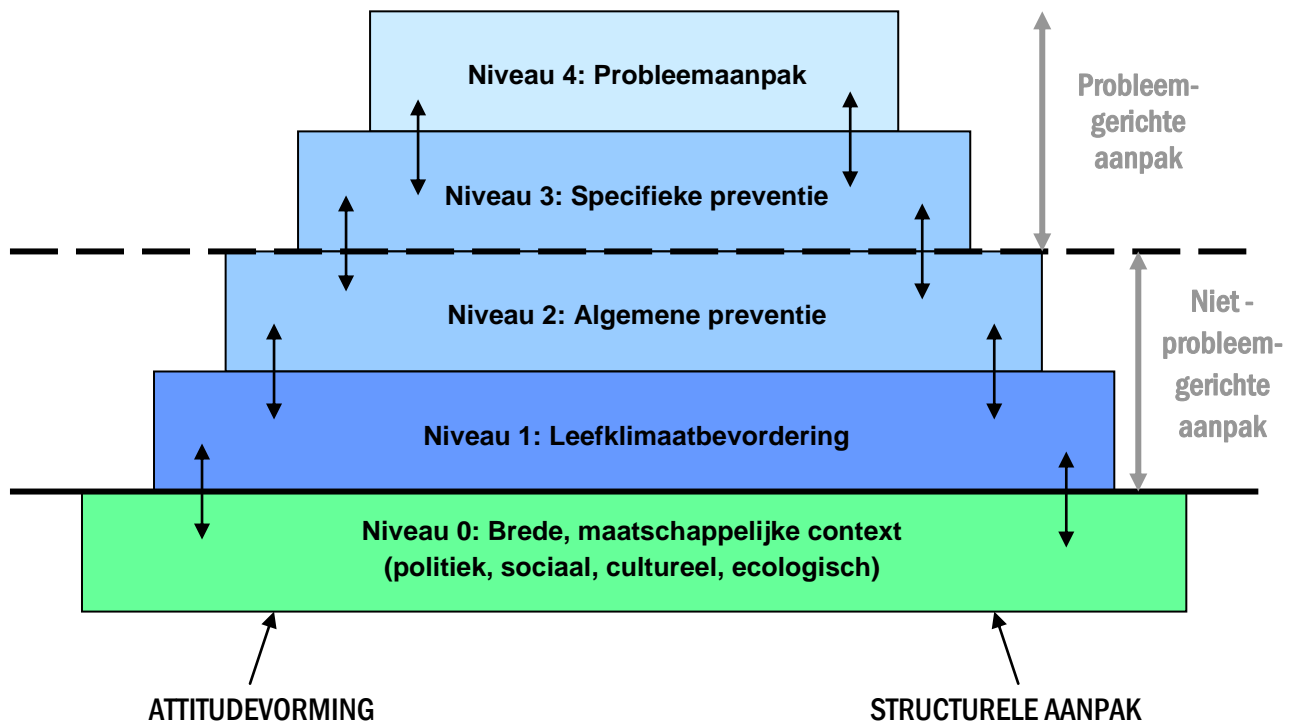
Het eerste actieniveau omvat alle maatregelen, initiatieven en beleidsbeslissingen die tot doel hebben het *leefklimaat* in en rond de schoolomgeving te *versterken* ('welzijnsbevordering', optimaliseren van de infrastructuur, aandacht voor de kwaliteit van omgaan, vergroening van de school, ...). De twee actieniveaus die hierop aansluiten en er door geschraagd worden horen allebei thuis onder de noemer 'preventie'.

Algemeen preventieve maatregelen zorgen er voor dat mensen en structuren een grotere draagkracht en efficiëntie ontwikkelen. De kwaliteiten die worden toegevoegd beperken zich niet tot het hier en nu maar leveren een meerwaarde op voor de persoonsontwikkeling, de teamsamenwerking, de zorgstructuur van de school. Leerlingen die sociaalvaardiger worden of die dichter bij hun eigen emoties en verlangens geraken, staan er globaal sterker voor en kunnen hun 'leerwinst' op tal van plaatsen inzetten, nu en in de toekomst. Een ander voorbeeld is dat van een zorgteam dat er in slaagt heldere werkafspraken te maken en een zorgketen uit te bouwen waarin elk teamlid verantwoordelijkheid krijgt. Op die manier blijven de zorgtaken verspreid, wordt de zorgrol van klas- en vakleerkrachten niet uitgehold en lukt het beter om leerlingen met de grootste zorgvragen te bereiken.

Het kenmerkende voor *specifiek preventie maatregelen* is de uitgesproken probleemgerichtheid. De maatregelen of acties richten zich hier op een welomschreven probleem en hebben een duidelijke doelgroep voor ogen (vb. agressie bij leerlingen voorkomen; het zelfvertrouwen van onzekere en faalangstige leerlingen versterken; het klasmanagement versterken van leerkrachten die vaker te maken hebben met tuchtproblemen tijdens de les). De aanpak is goed als men er in slaagt om hangende problemen in te dijken of te voorkomen. Elk ruimer positief effect is welkom maar dat is niet de reden tot initiatiefneming.

Het vierde en laatste actieniveau draagt de noemer *curatie of remediëring*. Hier gaat het om initiatieven of acties die probleemoplossend of -herstellend zijn. Het sanctiebeleid van de school heeft bij voorkeur ook een curatief en remediërend karakter. De meerwaarde van herstelgerichte en re-integrerende maatregelen na geweldincidenten (pesten, diefstal, vechtpartij, afpersing, cyberpesten, ...) bestaat er juist in dat de hier gekozen methodieken inhoudelijk blijven aansluiten bij de kwaliteiten die hogerop in dit artikel werden vermeld.

Figuur 1: Preventiepiramide – J. Deklerck⁶

Raakpunten zoeken

Een samenleving die de sociale weerbaarheid van kinderen en jongeren wil vergroten of versterken en die dit meer in het bijzonder wil waarmaken bij/voor die jongeren van wie de draagkracht nu het meest onder druk staat, moet zich realiseren dat haar strategie of antwoord wezenlijk verbindend moet zijn. De fundamenteen waarop het ontwikkelen van sociale weerbaarheid steunt, mogen door de gekozen methodieken en aanpakvormen in geen geval gehypothekeerd of ondermijnd worden. De uitdaging bestaat er dus in om, in het bijzonder met betrekking tot de meeste kwetsbare doelgroepen, op zoek te gaan naar alle raakpunten tussen wat jongelui fundamenteel nodig hebben om te groeien in sociale weerbaarheid en veerkracht enerzijds en anderzijds de waarden en kwaliteit die wij als samenleving vooropstellen en nastreven.

⁶ Depuydt, A., Deklerck, J. & Deboutte, G. (2001) *'Verbondenheid' als antwoord op 'de-link-wentie'*. Preventie op een nieuw spoor. Leuven: uitg. Acco.

Leerkrachten staan model

Scholen en in het bijzonder leerkrachten en opvoeders kunnen in dat opzicht model staan. Elke dag opnieuw kiezen ze er voor om met kinderen en jongeren op weg te gaan. Ze doen dit vanuit hun professionele roeping. Omdat het om een keuze gaat die het puur utilitaire overstijgt, lukt het in veel gevallen om 'mediator' te zijn in het – soms moeizame – groeiproces dat jongeren doormaken. Door echt betrokken en aanwezig te zijn, door gedoseerd te laveren op de grens tussen sturen, markeren en vrijheid geven, door te steunen, te stimuleren en te waarderen, door oog te blijven hebben voor ieders individualiteit zonder de groep uit het oog te verliezen lukt het om heel wat jongeren zo ver te krijgen dat ze op eigen vleugels verder kunnen. Binnen en buiten de scholen hebben jongeren mensen nodig die ten voeten uit begaan zijn met de mens die zij zijn en met de mens die zij willen worden. Dit is de humus waarop sociale weerbaarheid groeit.
